

3. S o u s t a v a č a s ů a z p ů s o b ů

Z formálního hlediska, co do rozsahu repertoáru slovesných sufixů, je soustava slovesných časů a způsobů v současné japonštině velmi jednoduchá, zvláště ve srovnání se soustavou staršího jazyka. Jednoduchý základní soubor tvarů se však rozšiřuje o množství tvarů složených /sr.v. I 2.39/ diferencujících jejich funkce.

Základní soubor tvoří tři určité tvary slovesa, tj. tvary, jež jsou schopné samostatné predikace, a to tvary s koncovkami u/ru, ta/da a ó/yó - tvar základní /obecný/, minulý /ukončený/ a pravděpodobnostní.

Tento soubor rozšiřují složené tvary s pomocnými slovesy o tvary průběhový /trvací - te i/ru/, resultativní /te aru/ ve všech třech základních modifikacích.

Všechny tvary s koncovkou základní nebo minulostní mohou být dále modifikovány způsobem pravděpodobnostním připojením spony v tomto tvaru.

3.1 J e d n o d u c h é t v a r y

Je zřejmé, že výchozími členy soustavy jsou dva hlavní určité tvary, a to tvar obecný /-u/-ru/ a tvar minulý /-ta/-da/. Jejich funkce jsou určující i ve všech tvarech ostatních, a jako u jiných vazeb a vztahů nabývají konkrétních významových odstínů podle toho, jaké významové vztahy jsou navozeny v užším i širším kontextu.

Ze srovnání funkcí těchto dvou tvarů dále vyplývá, že soustava nevyčebází z časového vztahu děje. Vzhledem k době promluvy /minulost - přítomnost - budoucnost/ jako v jiných jazycích, nřbrž se základního vztahu času obecného a relativního. Další možné významové odstíny pak jsou již

konkretizace v daných souvislostech, vyplývající z potencionálního významu vztahů základních.

Základní tvar /-u/ru/ označuje především děje pojaté jako přiházející se obecně, u nichž není relevantní zda jednorázově či opětovně, zda trvají nebo jejich trvání je ohraničeno. Zapojením do kontinuity promluvy může pak označovat i děje minulé, současné, v kontrastu k aktuálním dějům i budoucí.

Použití tohoto tvaru ve významu času budoucího tedy vyplývá z jeho obecnosti /neaktuálnosti/ v kontextových situacích, kde konkrétnost ostatních vztahů ruší možnost obecného konstatování. Naproti tomu použití tohoto tvaru o dějích, jež se z hlediska doby promluvy odehrály v minulosti, je podmíněno tím, že jsou vázány na situaci, která již byla jinými prostředky charakterizována jako neaktuální a již realizovaná.

Tvar s koncovkou ta/da označuje, že děj vyjádřený slovesem je realizován /ukončen/ v explicitně nebo implicitně uvedené době. V pozici predikativní pak podle významových vztahů může označovat děje minulé, nebo právě realizované /dokončené/. V pozici adverbální ve vazbě s pomocnými jmény času nebo okolnosti může označovat i děje budoucí, jestliže tento charakter má hlavní sloveso v predikativní pozici a uvedené okolnosti se uvádějí jako reálně předpokládané.

Rozdíl bezpříznakové obecnosti tvaru u/ru a příznaku realizovanosti tvaru ta/da se vyjevuje také ve vazbách s pomocnými jmény příčinně účelovými a modálními /viz I 2.393/.

Ve větách po sobě následujících se tento rozdíl uplatňuje tak, že děje vyjadřované slovesy s koncovkou u/ru jsou pocitovány jako současné probíhající, kdežto s koncovkou ta/da jako po sobě následující /pokud jinými prostředky - adverbii, spojkami - nejsou uvedeny do opačného vztahu/.

Z uvedeného rozdílu pak dále vyplývá, že obecný tvar /u/ru/ má v zásadě charakter deskriptivní, staticky konstatující, kdežto tvar ta/da, zdůrazňující realizovanost děje, má charakter narativní, dynamický.

Tyto charakteristiky se uplatňují výrazně při vytváření kontinuity promluvy. Základní kontinuita dějů na sebe navazujících a určujících průběh promluvy pak je vytvářena slovesy ve tvaru narativním /ta/da/, jde-li o děje již realizované. Doplňující a identifikující děje, či děje označující obecná východiska promluvy kontinuity pak jsou vytvářena slovesy ve tvaru obecném. Jejich časové zařazení, umístění v čase, vyplývá z významových vztahů k základním dějům a ze zařazení těchto deskriptivních partií do promluvy kontinuity.

Při výstavbě kontextu se narativní a deskriptivní charakteristika dějů doplňuje s dalšími prostředky, aktuální-zvaným slovosledem, kontextovými partikulami, odkazovacími prostředky a spojkami /viz 6.3/. Analogicky se tato charakteristika dějů podílí také na funkcích a výstavbě vedlejších vět přívlastkových /vztahných/ i sdverbiálních /viz 5.3/.

Třetí určitý tvar s koncovkami -ó/-yó má funkci modální, pravděpodobnostní. Vedle základního tvaru je tato funkce vyjadřována ještě tvarem minulostním /I. a II. pravděpodobnostní způsob/ s koncovkou -taró/-daró, který je však v současném jazyce nahrazen většinou analyticky tvarem -ta/-da slovesa s připojeným pravděpodobnostním základním tvarem spony. Zejména v tomto složeném tvaru může být použit i o dějích budoucích, pokud jsou vázány na jiný děj umístěný v budoucnosti, podobně jako prostý tvar minulý, tedy ve funkci času předbudoucího.

Základní /I./ pravděpodobnostní tvar sloves rovněž může mít funkci času budoucího a označovat děje umístěné do budoucnosti, podobně jako tvar obecný, poněvadž má z hlediska času též charakter významu ne-minulého. Vzhledem

k významovému odstínu pak ve vzájemném srovnání tvar obecný nabyvá smyslu budoucnosti pojímané jako jisté, kdežto tvar pravděpodobnostní smyslu budoucnosti pojímané jako domnělé.

Význam současné pravděpodobnosti /přítomný čas/ má pravděpodobnostní tvar I. pouze u 2. a 3. osoby. V 1. osobě, pokud kontext vylučuje pojetí budoucího času, nabyvá významu nabídky /udělám teď/ nebo vybitnutí zahrnující i osobu oslovenou /udělejme/. Tato diferenciaci co do mluvnických osob platí i pro záporný protějšek pravděpodobnostního tvaru. Tvar záporné pravděpodobnosti s koncovkou -ma, který není časovatelný a nevytváří analytické tvary, z čehož vyplývá i jeho menší rozsah použití. Tento tvar má rovněž svůj základní význam nepravděpodobnosti v osobách 2. a 3., kdežto v osobě 1. nabyvá významu nevěle, neochoty uskutečnit danou činnost.

3.2 S l o ž e n é t v a r y

Hlavním složeným tvarem sloves je tzv. tvar průběhový /trvací/ vytvářený přechodníkem sloves a pomocným slovesem iru.

Tento tvar uvádí slovesný děj především jako trvajícím, kontinuálně se realizujícím v protikladu k ději uvedenému jako obecně se přiházejícím a k ději uvedenému jako již realizovanému.

Vzhledem k tomu, že jde o tvar složený, může nabývat podoby obou základních tvarů. Obecný tvar průběhový pak charakterizuje děj jako aktuální, aktuálně trvajícím. Vzhledem k tomu, že jde o složený tvar, nenabývá významového odstínu času budoucího jako základní obecný tvar. Trvání v budoucnosti lze vyjádřit pravděpodobnostním tvarem tvaru průběhového.

Průběhový - trvací tvar -te iru /též výsledkový -te aru/ nabyvá pravděpodobnostního odstínu rovněž připojením spony v pravděpodobnostním tvaru, i v případě, že je mu již udělen tvar minulostní.

Ve tvaru -te ita se uvádí trvání děje jako již realizované, tedy neaktuální, odsunuté do minulosti, převládá tedy minulostní odstín koncovky. Používá se však v případech, kdy je buď zdůrazňován fakt trvání děje /v pozici predikativní/, nebo aktuálnost či toto trvání je okolností děje hlavního slovesa /v pozici adverbální s pomocným jménem/. Přesouvá se tedy funkce těchto tvarů ze slovesného děje na moment trvání. Toto přesouvání je zvláště zřetelné u záporných tvarů průběhových, jež popírají aktuálnost či trvání děje, nikoli děj sám.

Slovesa označující děje jednorázové může tvar -te iru uvádět jako aktuálně probíhající, pokud tato okolnost je zdůrazněna adverbem, či vyplývá z kontextu. Jinak tento tvar uvádí děj jako aktuální přetrvávající výsledku jednorázové činnosti ve tvaru obecném, nebo jako zdůrazněné přetrvávání ve vztahu k jiným dějům ve tvaru -te ita podobně jako u ostatních sloves.

Význam přetrvávající výsledku děje má analogicky i tvar vytvářený přechodníkem slovesa a pomocným slovesem aru/-te aru, se záporným tvarem -te nai/ s poměrně omezeným rozsahem použití vzhledem k požadovanému významu sloves, tj. činnosti s konkrétním trvalým výsledkem. Hlavní charakteristikou tohoto tvaru je, že vytváří vazby nevyjadřující činitele, do jehož vazby je umístěn významový předmět děje.

Uvedené principy vyjadřování časových vztahů platí v plném rozsahu pro slovesa dějová, avšak pro slovesa kvalitativní a pro sponu jen s některými omezeními.

Kvalitativní slovesa především nevytvářejí přímo tvar průběhový /-te iru/ a nevytvářejí vůbec tvar resultativní /-te aru/. Dále základní tvar /koncovka -i odpovídající koncovce -u/-ru dějových sloves/ má sice rovněž význam

obecného času, na rozdíl od dějových sloves však nemůže nabyt významového odstínu budoucího času. Pro vyjádření realizace významu kvalitativních sloves v budoucnosti se používá tvaru pravděpodobnostního, častěji však tvaru složeného s pomocným slovesem naru, připojeným k neurčitému tvaru /-ku naru/. Připojení tohoto pomocného slovesa dodává výslednému výrazu určitý dějový charakter vznikání, průběhu realizace daného významu a kromě tvaru minulostního tvoří se jeho pomocí také tvar průběhový a tvar záporné pravděpodobnosti kvalitativních sloves /-ku natta, -ku mat-te iru, -ku narumai/. Vzhledem k prvku dějovosti však průběhový tvar má zřetelný význam probíhajícího či trvajících vznikání a nikoli význam aktuální přítomnosti jako u sloves dějových. Mě-li se tedy zdůraznit, že platnost kvalitativního slovesa není obecná, nýbrž týká se aktuálního, konkrétního případu, použije se tvaru minulostního, podobně jako u sloves dějových, zvláště u hodnotících soudů, kde by mohlo dojít k záměně obecného soudu s posouzením konkrétního jevu.

Podobně i základní tvar spony má pouze význam obecného času a pro vyjádření budoucí platnosti se spona nahrazuje pomocným slovesem naru ve vazbě s partikulí ni /A wa B ni naru - A bude B, dosl. stane se B/. Spona však vytváří málo používaný průběhový tvar s pomocným slovesem iru /de iru/, který má význam setrvávání daného zařazení či identifikace proti očekávané či předpokládané změně. Vzhledem k charakteru významu spony má její minulostní tvar vždy význam neaktuálního, tedy již neplatného zařazení či identifikace, neaktuálnost ovšem může být i relativní /srv. 6.3/.

Charakter kvalitativního slovesa má také pomocné sloveso nai s významem neexistence. V nesamostatné funkci sufixu záporu dějových sloves má tento charakter pouze co do formálních příznaků. V této funkci vytváří i málo používaný průběhový tvar s významem setrvávání v negaci, nikoli však prostřednictvím přechodníku /nakute/, nýbrž prostřednictvím spony /sinai de iru/. Tímto způsobem vytváří

i další vazby připojované u dějových sloves na přechodník /sinei de kudasai apod./ . V tom se zřejmě projevuje formální charakter sufixu -nai, neboť přechodník kvalitativních sloves rovněž žádně další rozvíjení tvarů neumožňuje. Na-proti tomu co do významu a použití ostatních tvarů a vyjadřování času převládá funkce dějového slovesa.

V samostatné slovesné funkci pak má nai povahu kvali-
tativního slovesa, tj. význam budoucnosti vyjadřuje a prů-
běhový tvar vytváří analogicky pomocí slovesa narū. Slože-
ný tvar nakunaru má však také samostatný význam "zmizet",
"ztratit se" a jeho průběhový tvar označuje buď trvání ne-
existence nebo proces mizení, ztráty. Podobně také minulost-
ní tvar slovesa nakunaru /nakunatta/ může kromě děje ukon-
čeného v minulosti označovat i přetrvávání výsledku tohoto
děje v současnosti /ve smyslu "už není"/.

Sema povaha významu negace pak umožňuje splývání času
relativního s časem obecným, tj. že se použije obecného ča-
su záporu i o ději nerealizovaném v minulosti, pokud má po-
vahu pouhého konstatování a není uveden do přímého vztahu
s dalšími ději. Časové určení pak jako v jiných podobných
případech vyplývá z kontextových souvislostí.

3.3 S o u b ě ž n o s t a n á s l e d n o s t d ě j ů

Souběžnost dvou dějů vyjadřují sufixy -nagara a -tutu,
a to v čase určeném hlavním slovesem /viz též 4.2/. Trvání
děje souběžně probíhajícího s dobou vyprávěcího času se
zobrazňuje v bezpodmětové vazbě připojením pomocného slo-
vesa aru ke tvaru ukončenému sufixem -tutu /-tutu aru/;
v této podobě může zaujímat i pozici hlavního slovesa. Tu-
též funkci bez vazebného omezení /tj. i s vyjádřeným čini-
telem/ vyjadřuje připojení pomocného jména sida /modál-
ního typu - samost. význam "postup"/ se sponou k základní-
mu tvaru slovesa.

Souběžnost dvou /i více/ dějů v daném čase vyjadřuje
také tvar alternativu -tari/-dari se specifickým významo-
vým odstínem střídání souběžných dějů.

Bezprostřední následnost dvou dějů, resp. předcházení
prvního děje druhému, se vyjadřuje těsnou vazbou základní-
ho tvaru slovesa s partikulí to. Tento slovesný tvar je co
do relativního časového určení závislý na časovém tvaru
řídícího slovesa. Významově je dále závislý na tom, zda
obě věty tímto tvarem spojené mají shodného či rozdílného
činitele. Při shodnosti činitelů obou vět vazba označuje,
že děj druhé věty obvykle nebo vždy následuje po realiza-
ci děje věty první /při základním tvaru slovesa řídícího/
nebo že takto následoval v uvedené době /při minulostním
tvaru řídícího slovesa/. Jestliže obě věty mají různé či-
nitele /vyjádřené, nebo vyplývající z kontextu/ může při
základním tvaru řídícího slovesa spojení mít význam slabě
podmínkový, tj. děj druhé věty je uváděn jako budoucí,
následující po realizaci děje věty první. Tohoto spojení
s rozdílnými činiteli obou vět se také často používá k
vyjádření takové situace, že děj druhé věty byl pro čini-
tele první věty aktualizován vzápětí po realizaci děje
první věty, bez ohledu na to, zda reálně probíhal již dřív-
ve /v těchto případech má řídící sloveso vždy tvar minu-
lého času/. Okolnost aktualizace bývá často zdůrazněna
připojením slovesa miru /vidět, podívat se/ na přechodník
slovesa první věty /s vloženou pauzou, odlišuje se tak od
složeného tvaru site miru - vzniká tedy vazba: site, miru
to ... /, kde výraz miru to se blíží funkci spojky s osla-
beným významem slovesa miru.

Jestliže sloveso první věty má tvar průběhový /site
iru to/, určuje první věta dobu, během níž nastal děj vě-
ty druhé, při minulostním tvaru slovesa druhé věty a při
shodných i neshodných činitelích obou vět.

Časový význam předchozího děje může mít na základě
významových vztahů mezi slovesy obou vět i tvar přechod-
níku. Nebo může být tento význam specifikován připojením